

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО І МІЖНАРОДНОГО ПРАВА**

**ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконав: студент 4 курсу
Спеціальності 081 «Право»
Освітньо-професійної
програми «бакалавр»
Мазурук Володимир Валерійович

Керівник: кандидат філософських
наук, доцент
Задорожня Надія Олександрівна

Рецензент: старший викладач
Парасочкіна Ксенія Вікторівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Забезпечення національної безпеки як функція держави	7
1.1. Поняття національної безпеки в сучасних наукових дослідженнях.....	7
1.2. Поняття та елементи системи національної безпеки	14
1.3. Напрямки забезпечення національної безпеки	19
РОЗДІЛ 2. Система забезпечення національної безпеки	29
2.1. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки	29
2.2. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін	38
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Проблема забезпечення національної безпеки набуває в сучасних умовах для нашої країни небаченого раніше значення. Кардинальні геополітичні зміни останнього десятиліття докорінно трансформували всю організацію міжнародних відносин, створену після Другої світової війни. Принципово іншими стали умови існування і розвитку для нашої країни, іншими стали і загрози, під якими країна знаходиться, і, відповідно, змінюються і завдання з їх своєчасного виявлення та попередження. Завдання забезпечення своєї країни умовами безпечного існування і розвитку, взяті у взаємозв'язку і взаємозалежності з внутрішнім становищем в державі, з виникаючими в ньому проблемами і можливостями, ресурсами їх вирішення, і утворюють ту фундаментальну реальну державну задачу, безперервне рішення якої державою і називають в повсякденному житті поняттям національної безпеки.

Масштабні трансформаційні процеси, що відбуваються в даний час як в Україні, так і в рамках всієї світової спільноти, викликають об'єктивну необхідність теоретико-правового осмислення суті національної безпеки, виявлення її фундаментальних параметрів. Дана обставина пов'язана з потребами соціальної практики, оскільки успішність модернізації різних сторін суспільного життя пов'язана з побудовою стабільної соціальної системи, елементи якої виявляються в стані належної і всебічної захищеності.

Вироблення відношення до цих завдань і реалізація прийнятих рішень визначають статус нашої країни в XXI столітті. У зв'язку з цим вивчення і осмислення самого феномена національної безпеки, визначення оптимальних засобів, шляхів і способів її забезпечення не може не мати найважливішого для нас значення.

Для суспільства гостро актуальною стала задача наукового опрацювання та осмислення проблеми співвідношення особистісної та суспільної безпеки, цивільної та державної безпеки, особистісної та громадянської безпеки, суспільної та державної безпеки, що включаються в поняття «національна безпека» без всякого з'ясування відносини його самого до названих безпек.

Стан наукової розробленості проблеми. Проблема державно-правового механізму забезпечення національної безпеки досліджувалася у працях провідних вітчизняних і зарубіжних вчених А. Баранова, Ю. Барабаша, С. Білоцького, І. Валлерстайна, М. Германа, О. Дзьобаня, Р. Дарендорфа, А. Єзерова, Є. Ковальова, О. Користіна, В. Лемака, Дж. Лока, Л. фон Мізеса, О. Ляшенко, Р. Патнама, С. Погребняка, В. Пилипчука, М. Савчина, Дж. Стігліца, О. Уварової, Ф. фон Гаєка, З. Чуйко, А. Шайо, С. Шевчука та інших.

Стан і тенденції розвитку національної безпеки стали предметом дослідження вітчизняних науковців В. Білоус, В. Горбуліна, І. Кременовської, М. Коваль, В. Ліпкана, Н. Нижник, Г. Ситник, І. Смешко та інші.

Однак, у науці конституційного права відсутнє комплексне дослідження конституційного-правових основ забезпечення національної безпеки України.

Метою кваліфікаційної роботи є аналіз державно-правового механізму забезпечення національної безпеки України.

У рамках даної роботи були поставлені такі **завдання**:

- дослідити зміст поняття «національна безпека» в сучасних наукових дослідженнях;
- охарактеризувати елементи системи національної безпеки;
- окреслити напрямки забезпечення національної безпеки;

– проаналізувати конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки;

– визначити зміст системи забезпечення національної безпеки України в сучасних геополітичних умовах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням національної безпеки держави в Україні.

Предметом дослідження є державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки України.

Методи дослідження. Філософсько-світоглядною основою кваліфікаційної роботи є положення діалектики, на основі яких досліджено систему національної безпеки України, зроблено висновки щодо її сутності та змісту. Дослідження проводилося на основі принципів історизму, об'єктивності, всебічності, та обґрунтованості, що дозволило отримати різноаспектні характеристики системи національної безпеки.

У ході дослідження також був використаний ряд загальнонаукових та спеціально-наукових методів, серед яких:

– формально-логічний метод, узагальнення та синтез, які допомогли при визначенні таких понять, як «національна безпека», «конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки»;

– структурно-функціональний та системний методи використані при дослідженні характеру та структури системи забезпечення національної безпеки, її конституційних складових елементів та напрямків.

Велику роль у дослідження відведено формально-юридичному методу, за допомогою якого з'ясовано нормативний компонент правових основ забезпечення національної безпеки.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження було представлено на I Міжнародній науково-практичній

інтернет-конференції «Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем» (м. Херсон, 10–11 квітня 2020 року).

Публікації. Теоретичні положення та висновки кваліфікаційної роботи знайшли відображення в публікації: Мазурук В. В. До питання про національну безпеку держави. *Роль інтеграційних процесів у формуванні національних правових систем*: Матеріали I Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції (м. Херсон, 10–11 квітня 2020 року). URL: http://www.kspu.edu/About/Faculty/Faculty_of_Law.aspx

Теоретичне та практичне значення дослідження. Сформульовані в роботі пропозиції та запропоновані висновки можуть бути використані:

– в науково-дослідній роботі – при здійсненні подальших наукових досліджень у сфері забезпечення національної безпеки;

– у навчальному процесі – для підготовки лекцій, розробки методичних рекомендацій з дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України».

Структура й обсяг кваліфікаційної роботи визначається метою і складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ЯК ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ

1.1. Поняття національної безпеки в сучасних наукових дослідженнях

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі існує значне різноманіття визначень та підходів до розуміння національної безпеки.

Г. Ситник вважає за доцільне розрізнити два взаємопов'язаних види національної безпеки: внутрішню та зовнішню [44]. Хоча у дослідженнях часто робиться наголос на внутрішніх аспектах забезпечення національної безпеки.

Як зазначає О. Власюк, внутрішня безпека – «це міра (рівень, ступінь) захищеності національних інтересів від загроз, джерелами яких є процеси, явища, події тощо, а також дії (бездіяльність) юридичних та фізичних осіб, які перебувають на території держави і є під її юрисдикцією» [9, с. 154].

Тобто характер, масштаби, вектори вказаних загроз зумовлені внутрішніми чинниками, а зниження рівня їх впливу на національну безпеку визначається переважно можливостями державної влади. Загрози внутрішній безпеці можуть проявлятися в усіх сферах життєдіяльності суспільства і держави: політичній, економічній, соціальній та гуманітарній (духовній).

Зовнішня безпека є мірою (рівнем, ступенем) захищеності національних інтересів від загроз, але у цьому випадку джерелами таких загроз виступають процеси, явища та події, дії або бездіяльність юридичних та/або фізичних осіб, що знаходяться за кордонами території держави і не підпадають під її юрисдикцію. Слід зауважити, що під забезпеченням зовнішньої безпеки мається на увазі не тільки наявність оборонного потенціалу та підтримання його на необхідному рівні, а й

використання сукупності різноманітних інструментів та важелів впливу, які є у розпорядженні суверенної держави, на перебіг дипломатичних, економічних та інших подій. Зовнішня безпека значною мірою обумовлена станом справ щодо забезпечення внутрішньої безпеки.

У розумінні сутності національної безпеки виділяють три основні теоретичні підходи. Представники першого підходу (А. Волферс, Д. Гадді, Г. Даєм, Дж. Джонсон, Д. Кауфман, Р. Коен, М. Міхалка) акцентують увагу на захисті цінностей суспільства. Серед базових цінностей виокремлюють «політичну незалежність, економічний добробут, розвиток, справедливість тощо. При цьому безпека визначається не лише як захищеність національних цінностей, але і як їх безперешкодне поширення» [47, с. 23].

Американські дослідники розглядають безпеку США в контексті захисту від поширення західних цінностей та зазначає, що «протягом усієї американської історії американці поширювали свої переконання, цінності і стиль життя, намагаючись принести благодать американського стилю управління і західної цивілізації для всіх інших людей світу» [1].

Ці постулати закріплено на законодавчому рівні в Стратегії національної безпеки Сполучених штатів Америки, в якій інші держави розглядаються з боку зору їх відношення до демократичних цінностей. У Стратегії зазначено, що «з метою захисту нашої нації та поваги до наших цінностей, Сполучені Штати прагнуть поширити свободу у всьому світі, очолюючи міжнародні зусилля зі знищення тиранії і підтримки ефективної демократії» [3, с. 3].

Подібний погляд на безпеку і її забезпечення можна пояснити, проаналізувавши праці Ф. Фукуяма «Кінець історії та остання людина» і С. Хантінгтона «Зіткнення цивілізацій». Так, Ф. Фукуяма стверджує, що «ліберальні демократії не становлять загрозу одна одній, а тому війна між справді демократичними державами фактично неможлива» [53, с. 312]. С. Хантінгтон вважає, що «лінії розлому між цивілізаціями

(культурами, системами цінностей) і є лініями фронтів у майбутніх війнах» [2].

Аналізуючи такий підхід до забезпечення національної безпеки зазначимо, що він містить у собі деструктивний потенціал конфліктності. Вітчизняний дослідник проблем національної безпеки та антитерористичної діяльності О. Бодрук цілком слушно зауважує, що «дані положення ґрунтуються на усталених процесах розвитку західного суспільства, ринковій економіці, індивідуалізмі, розвинутій демократії, а тому не завжди відповідають реаліям сьогодення» [8, с. 14].

Іншим напрямком наукових пошуків є дослідження національної безпеки у контексті захисту національних інтересів. Цей напрямок реперезентують українські та західні науковці: А. Бетлер, О. Бодрук, В. Богданович, С. Браун, О. Данільян, О. Дзьобань, М. Каплан, Г. Моргентау, М. Панов, С. Хоффман та ін. У працях вказаних дослідників спостерігаємо розширення змісту поняття «національна безпека». В. Ліпкан зазначає, що «якщо раніше забезпечення національної безпеки розглядалось у контексті захисту інтересів насамперед держави, то в сучасних дослідженнях увага звертається на захист інтересів особи (громадянина) та суспільства» [32, с. 47]. Зокрема, це положення було відображено у попередньому Законі України «Про основи національної безпеки України», який діяв до 2018 року [24, ст. 351]. Такий підхід відповідав тогочасним вимогам, оскільки, як переконує історичний досвід, «зосередження уваги виключно на інтересах держави, розвитку її економічного та військового потенціалу та підпорядкування цим цілям інтересів окремих особистостей, виникненню внутрішньодержавних конфліктів, у кінцевому результаті, призводить до дезінтеграційних процесів» [34, с. 295].

Понині в політиці національної безпеки остаточно не вирішено на користь людини проблему співвідношення інтересів особи,

суспільства і держави. Це пояснюється провідною, системостворюючою роллю держави у системі забезпечення національної безпеки, бо саме на державні органи і посадових осіб покладено обов'язок формування нормативно-правової бази у сфері забезпечення національної безпеки, прийняття рішень щодо запобігання і нейтралізації загроз. Не можна не зважати на монополію держави щодо використання військового потенціалу та здійснення інших заходів примусового характеру, які передбачені законом щодо забезпечення національної безпеки.

Представники третього напрямку у дослідженні феномена національної безпеки (А. Величко, І. Волощук, В. Горбулін, Б. Демидов, А. Качинський, В. Ліпкан, Г. Ситник) роблять акцент на «взаємозв'язку національних цінностей та інтересів, необхідності врахування їх взаємообумовленості у дослідженні проблем національної безпеки» [47, с. 27].

Деякими дослідниками безпека визначається як стан відсутності загрози. З цього приводу А. Возженніков зазначає: «Під національною безпекою розуміється стан країни, при якому відсутні або усунені реальні зовнішні та внутрішні загрози її національним інтересам і національному характеру життя» [10, с. 55].

Національну безпеку можна визначити і як «рівень захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз реального і потенційного характеру» [26]. Такий рівень забезпечення національних інтересів являє собою інтегрований показник безпек різних сфер життєдіяльності: політичної, економічної, демографічної, соціальної, інформаційної, екологічної та воєнної. Забезпечення національної безпеки має на меті підтримання відповідного рівня стабільності соціальної системи, що є запорукою її подальшого існування і розвитку.

У багатьох пострадянських країнах, в тому числі й Україні, системні дослідження проблем національної безпеки були започатковані

в 90-х роках минулого століття. За цей період з'явилися роботи, присвячені як дослідженню феномена національної безпеки та його окремих аспектів.

Так, вже згадуваний В. Ліпкан національну безпеку, що є центральним поняттям наукової дисципліни – націобезпекознавства, розглядає «як систему, яка у широкому розумінні становить собою множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх генезису, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України» [31].

В. Горбулін та А. Качинський зазначають, що «національна безпека (безпека нації) – це захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства й держави та довкілля в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий і поступальний розвиток країни» [14, с. 25]. Автори розмежовують такі поняття, як «система національної безпеки» та «система забезпечення національної безпеки», пояснюючи, що «перша є функціональною системою, що відображає процеси взаємодії інтересів і загроз, друга є організаційною системою, на елементи якої покладено обов'язки із забезпечення національної безпеки» [14, с. 26].

За визначенням О. Бодрука «національна безпека – це певний стан конкретної соціальної системи, що характеризує ступінь її стабільності» [8, с. 53].

О. Дзьобань переконаний, що «національна безпека – це показник здатності суспільства й держави, що захищають національні інтереси самостійно чи разом з іншими дружніми країнами (народами, націями)

стримувати або усувати внутрішні й зовнішні загрози національному суверенітету, територіальній цілісності, соціальному ладу, економічному розвитку, іншим важливим елементам духовної й матеріальної життєдіяльності; ступінь захищеності інтересів особистості, суспільства й держави від зовнішніх та внутрішніх загроз» [19, с. 36].

А. Баланда розглядає соціальну структуру суспільства як систему, складовими частинками якої виступають громадські організації та політичні партії як об'єднання індивідів, національну безпеку визначає «як стан соціальної структури чи суспільства, що залежить від співвідношення сил між соціальними групами чи від рівня спільності їх інтересів» [7, с. 168]. За такого підходу відносини між основними соціальними групами кожної нації розглядаються як важливий чинник національної безпеки. Обов'язковою умовою ефективної системи забезпечення національної безпеки дослідник вважає «побудову ефективного механізму узгодження інтересів основних соціальних акторів та розв'язання конфліктів, що виникають між ними» [7, с. 171].

Г. Ситник наголошує, що національна безпека виступає «системною кількісно-якісною характеристикою розвитку соціальної системи як об'єкта реальної дійсності. Вона є не тільки оцінкою певної захищеності соціальної системи від потенційних і реальних загроз, але й відображає результати впливу тенденцій розвитку й умов життєдіяльності соціуму, його інститутів, які визначаються відповідними настановами (політичними, правовими та іншими), за яких забезпечується збереження якісної визначеності соціальної системи та вільне, яке відповідає її природі, функціонування» [45, с. 28].

Нормативне визначення національної безпеки міститься у Законі України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України», відповідно до якого національна безпека України визначається як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності,

демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» [26].

Зазначимо, що попередній Закон містив більш ємне тлумачення національної безпеки, визначаючи її як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам» [24].

Таким чином, національна безпека вважається невід'ємним інститутом конституційного права: юридичною основою забезпечення національної безпеки країни є її Конституція, основною функцією і призначенням якої є забезпечення національної безпеки в державі. Також конституційна безпека виступає складовою частиною

національної безпеки, яка передбачає стан безпеки конституційного ладу країни та Конституції.

1.2. Поняття та елементи системи національної безпеки

Система національної безпеки України, як вже зазначалося вище, стала предметом дослідження з початку 90-х рр. ХХ ст. – періоду становлення незалежності та прийняття доленосних для України рішень в усіх суспільних сферах, у тому числі й сфері національної безпеки. Пройдешні роки переконливо засвідчують складність та суперечливість становлення системи національної безпеки України, яка все ще потребує уточнення структурно-функціональних, цільових, ресурсних та інших ознак. Проте надати характеристику окремим аспектам вітчизняного різновиду системи національної безпеки видається цілком можливим.

Одне з ключових питань стосується сутності системи національної безпеки України. По-перше, слід зазначити, що законодавчого визначення даної системи не існує. Систему національної безпеки доцільно сприймати як багаторівневе, полікомпонентне, діяльнісно-активне утворення, яке прямо чи опосередковано чинить вплив на ключові аспекти суспільної життєдіяльності. Доктринальне тлумачення системи національної безпеки України подає Г. Ситник: «це відкрита, динамічна соціальна система, головною метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільства та держави» [16, с. 349–352]. При цьому система національної безпеки України, маючи національний характер та спрямованість діяльності, не є ізольованим компонентом, одночасно виступаючи елементом безпекових систем регіонального та глобального рівнів, з якими держава та система її національної безпеки мають точки дотику у політичній, економічній, юридичній та інших сферах.

Із двох основних підходів щодо розуміння нації – політичного та етнічного – зупинемося на політичному тлумаченні, яке трактує націю «як політичну спільноту громадян певної держави, як сукупність громадян, що здійснюють колективні і національні інтереси через механізм власної політичної організації – національної держави. Нація визначається як основний державотворчий елемент, носій державного суверенітету, джерело державної влади та національних інтересів» [55, с. 467].

Говорячи про національні інтереси, М. Михальченко зазначає, що вони є «наслідком властивого нації ставлення до власних потреб у внутрішньополітичному і зовнішньополітичному плані, що викликає негативну або позитивну зумовленість її діяльності, активності вибору шляхів розвитку і перетворюється на мотиви і стимули історичної творчості» [34, с. 295]. Ці інтереси формуються на основі системи національних потреб і визначаються суспільною необхідністю створення держави, захисту її суверенітету, розвитку політичної системи і економіки, норм права і моралі, підтримки належного рівня життя населення тощо.

Довгий час не існувало ані законодавчого визначення терміна «національні інтереси України», ані нормативно-правового акта, який би містив вичерпний перелік національних інтересів – нормативного закріплення цих понять влада впродовж усього періоду державно-політичної незалежності нашої держави не запропонувала. Нормативно-правові акти містили лише абстрактні конструкції «пріоритети національних інтересів», «життєво важливі національні інтереси», «фундаментальні національні інтереси». У 2018 році Законом України «Про національну безпеку України» було закріплено таке поняття національних інтересів України: «життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні

умови життєдіяльності і добробут її громадян» [26]. Абстрактність цієї дефініції розширює простір трактування національних інтересів, конкретний їх прояв та однозначне розуміння.

Пояснюючи таку ситуацію М. Михальченко зазначає, що «національні інтереси в Україні все ще перебувають на етапі становлення, тому не складають збалансовану систему. У внутрішньому контексті дається ознаки гостре ідеологічно-ціннісне, політичне, економічне протистояння різних соціальних сил, політичних партій, соціально-політичних лідерів з приводу ієрархії національних інтересів, їх змістовного наповнення та механізмів реалізації» [34, с. 295]. У зовнішньому аспекті не можна не враховувати вибір європейського вектору розвитку української нації та незгоду Російської Федерації з таким вибором, яка проявилася в окупації 2014 року Автономної республіки Крим та розв'язанні воєнної агресії на території Донецької та Луганської областей [48, с. 118]. Ці та інші чинники ускладнюють загальноприйнятне формулювання сутності національних інтересів, яке були б підтримане усіма верствами населення на всій території України. За відсутності чіткої дефініції залишається обмежуватися «рамковими» принципами розуміння національних інтересів.

Складною також є ситуація з розумінням національних цінностей, які взагалі не визначені в законодавстві як окрема нормативно-правова розробка. Авторський колектив підручника «Глобальна та національна безпека» до загального переліку національних цінностей України відносять «релігійність, поліконфесійність, поліетнічність, мультикультуралізм, сімейні цінності, територіальну цілісність, природне середовище, науково-освітній та науково-технічний потенціали, державний суверенітет, культурні та матеріальні надбання народу (зокрема економічний потенціал), демократичні інститути як передумову забезпечення рівноправності народів, що населяють Україну, прогресивний суспільно-політичний

розвиток, а також визначальні риси національного характеру (волелюбство, працелюбність, толерантність, доброзичливість, миролюбність, самовідданість при захисті Батьківщини, загострене відчуття соціальної справедливості, демократизм, схильність зберігати традиції)» [12, с. 92-93]. Національні цінності, розглянуті в конкретно-історичних умовах розвитку нації формують відповідні національні інтереси. Найбільш пріоритетні з них підлягають нормативному закріпленню на офіційному рівні.

Деструктивний вплив на національні інтереси та заходи щодо їх захисту чинять виклики, загрози та небезпеки, які об'єднуються в узагальнене поняття «ризиків». Кожному з визначених ризиків притаманна своя структура, інтенсивність та наслідки впливу на національні інтереси.

Виклики розуміються вченими як «події, явища, процеси, інші фактори, які за наявності певних умов можуть бути оцінені і як можливі небезпеки, і як додаткові можливості у контексті реалізації національних інтересів» [16, с. 91]. Виклики переважно передують конфліктним ситуаціям різної величини, оскільки вони детерміновані відмінностями інтересів соціально-політичних акторів, що може загострюватись та набувати гострої форми конфліктності. Загрозами є «події, процеси, явища, інші фактори, які створюють небезпеку національним інтересам (перешкоджають їх реалізації) та формують певний потенціал (можливість) нанесення шкоди національним інтересам (національним цінностям)» [16, с. 435]. Небезпека визначається як «можливість за певних умов набуття явищем (предметом, процесом, соціальним феноменом) здатності адресної дії на той чи інший об'єкт та нанесення йому відчутної шкоди, збитку» [16, с. 243]. Виклики, загрози та небезпеки різняться наслідками впливу, які можна описати так: виклики стимулюють активність соціально-політичних акторів, зберігаючи їх сутність, загрози їх деформують, небезпеки – змінюють до ймовірності

знищення. Виклики часто зустрічаються у повсякденному житті та мають надзвичайно широкий спектр проявів; виникнення загрози є наслідком споконвічного прояву закону єдності й боротьби протилежностей; небезпеки зазвичай провокуються штучно за задалегідь продуманими сюжетами їх впливу на соціального опонента (окрім небезпек природного та техногенного характеру).

Діяльність держави, суспільства, громадян щодо захисту національних інтересів спрямована на різні сфери, загальна кількість яких може змінюватись залежно від конкретно-історичних умов розвитку країни, характеру викликів і небезпек, попередньої практики безпекової діяльності тощо. В українському законодавстві сферами забезпечення національної безпеки визнано «внутрішньополітичну, зовнішньополітичну, воєнну, соціальну, гуманітарну, економічну, науково-технологічну, інформаційну, екологічну, а також сфери державної безпеки, цивільного захисту населення, безпеки державного кордону» [26]. Разом з тим про забезпечення енергетичної, фінансової, демографічної, міграційної, етнонаціональної, морської, продовольчої безпеки України в законодавстві згадується лише дотично або не згадується взагалі. Новим є «конфесійна (міжконфесійна) безпека», значення якої останнім часом невпинно зростає і потребує особливої уваги законодавця [34, с. 295-296].

Система забезпечення національної безпеки у широкому сенсі являє собою комплекс «теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на мінімізацію загроз і небезпек, гарантування розвитку національних інтересів, духовного і матеріального добробуту народу України та ефективного функціонування системи національної безпеки України» [31].

У довідковій літературі зустрічається дещо ширше визначення системи забезпечення національної безпеки: це – «складова системи національної безпеки, сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та ін.) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадових осіб держави, органів державної влади і місцевого самоврядування, державних установ, сил і засобів сектору безпеки, інститутів громадянського суспільства, окремих громадян), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та ін. характеру) з метою реалізації національних інтересів (насамперед виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці людини, суспільства й держави)» [16, с. 355].

Співвідношення між цими системами можна пояснити так: саме існування системи національної безпеки (первинної системи) без системи забезпечення національної безпеки (вторинної системи) неможливе, оскільки для першої з них потрібна постійна підтримка, охорона, збереження, вироблення та постачання ресурсів, що узагальнюється терміном «забезпечення». Система забезпечення національної безпеки виступає механізмом здійснення цих та інших системо-підтримуючих функцій.

1.3. Напрямки забезпечення національної безпеки

Спрямованість держави на забезпечення безпеки усіх сфер життєдіяльності суспільства можна співставити з основними напрямками її діяльності – функціями. Об'єктами національної безпеки державою виступає гарантування безпеки життєво важливих суспільних інтересів та цінностей, основних потреб суспільства і держави, втілення в життя

яких виступає гарантом державного суверенітету України та її прогресивного розвитку.

Проаналізуємо військово-силовий напрямок забезпечення національної безпеки. Об'єктом захисту виступає територіальна безпека. Сучасні загрози тісно пов'язані з докорінною зміною засобів досягнення зовнішньополітичних цілей великими державами. Війни між державами перестали бути раціональним методом боротьби, оскільки їх наслідком стало б всезагальне знищення. На перший план висунулись непрямі шляхи максимального ослаблення чи знищення противника.

Не зважаючи на майже остаточне юридичне оформлення державних кордонів та відсутність територіальних претензій, все ж існують підстави говорити про такі форми небезпек. Ще донедавна найбільш ймовірною підставою збройного втручання на територію іншої держави залишалося гуманітарне вторгнення. Такий досить старий міжнародно-правовий засіб боротьби з порушеннями прав людини привертає увагу дедалі більшого кола вчених-юристів в аспекті його юридичної природи та законності. Проблематика цього явища завжди привертала особливу увагу представників американської доктрини міжнародного права, що прямо пов'язане з дуже широкою практикою використання Сполученими штатами Америки цієї концепції у зовнішній політиці. М. Неліп та О. Мережко, досліджуючи це питання, зазначають, що «в межах традиційної теорії міжнародного права концепція гуманітарної інтервенції хоча мала в цілому правомірний характер в силу існування інституту *jus ad bellum*, однак у зв'язку з виникненням і становленням принципу невтручання вже в самому класичному міжнародному праві поступово починає зростати і зміцнюватися переконання в необхідності юридичної заборони будь-якої, в тому числі гуманітарної інтервенції» [35, с. 30].

З цього приводу слушною є думка В. Ліпкана, який стверджує, що «епоха прямих силових зіткнень між цивілізаціями з використанням

зброї 6-го пріоритету (війн) пішла в минуле. В найближчому майбутньому найвірогідніше боротьба між ними вестиметься зброєю вищих світоглядних пріоритетів» [32, с. 295].

Йдеться про пріоритети як ступені значимості, різні засоби впливу на суспільство, послідовне застосування яких дозволяє керувати протистоянням двох різних систем. Пріоритети протистояння – це спектр різноманітних (від найбільш ефективних до найменш впливових) засобів ведення агресії, війни, спрямовані на заволодіння людськими, природними, енергетичними та іншими ресурсами будь-якої країни. Вибір того чи іншого пріоритету впливу продиктований тим, на яку сферу суспільних відносин вони спрямовані і здатні максимально результативно вплинути на неї аж до зруйнування. Іншими словами, кожен пріоритет має свій об'єкт впливу і відповідно потребує належних заходів його захисту.

Найнижчим пріоритетом протистояння вважається силове втручання з порушенням кордонів – завоювання однієї країни іншою силою зброї, за якого відбувається знищення людей та руйнування матеріально-технічних об'єктів цивілізації. Застосування військової агресії свідчить про неможливість використання державою-агресором більш ефективних пріоритетів впливу чи про їх безрезультатність.

Військово-силовий напрямок також можна розглядати як ефективну діяльність силових структур щодо протидії злочинності, особливо організованої, економічної та корупційної.

Задля забезпечення національної безпеки України у цій сфері основними напрямами її державної політики має стати активна міжнародна політика, спрямована на забезпечення сприятливих зовнішньополітичних умов для «прогресивного економічного і соціального розвитку України; запобігання втручанням у внутрішні справи України і відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав; поглиблення співпраці

Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації; сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують Україною; участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки під егідою ООН, ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки, а також у рамках міжнародних договорів України; заходах щодо боротьби міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, реформування правоохоронної системи, Збройних Сил України та інших військових формувань з метою підвищення ефективності їх діяльності, тощо» [52].

Коли об'єктом захисту є екологічна безпека, говоримо про екологічний напрямок забезпечення національної безпеки. Мова йде про проблеми екологічного забруднення, небезпеку природних та техногенних катастроф. Ця небезпека вважається зброєю геноциду, тобто масового враження, наслідком якого є штучне зменшення кількості населення, зменшення його генетично обумовленого потенціалу. Сюди відносимо такі явища, як голокост та голодомор, наркотичний, алкогольний, тютюновий геноцид, протиправне використання харчових добавок, всіх екологічних забруднювачів, деяких медикаментів з вищезгаданою метою.

Дослідник В. Ліпкан до форм екологічного колоніалізму відносить: «вивіз у будь-яких формах природних ресурсів із країни; захоронення на території країни токсичних та радіоактивних відходів; розміщення або перенесення до країни брудних екологічному відношенні галузей промисловості, а також застарілих технологій; експорт антиекологічної продукції, яка становить собою безпосередню загрозу здоров'ю і життю людей, а також природному середовищу життя» [32, с. 326].

До загроз національній безпеці в екологічній сфері М. Гаврильців відносить «погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;

неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин а похідних продуктів; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій; застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів, та інші загрози в цій сфері» [11, с. 102].

Зазначені загрози можуть бути спровоковані як із середини країни, так і ззовні, спричиняючи загрозу національній безпеці шляхом значного зниження оборонного потенціалу через наркотизацію, алкоголізацію, загальний стан здоров'я представників усього населення та зменшення кількості останнього. Така ситуація робить державу гуманітарно залежною від більш розвинених держав, змінюючи характер політичних відносин з ними. Загальне послаблення держави збільшує ризик інших загроз – піддатися ще більш нищівним, методам агресивного впливу.

Для економічного напрямку забезпечення безпеки об'єктом захисту виступає економічна безпека. Вона передбачає ряд заходів для забезпечення економічного суверенітету (що особливо актуалізується в умовах міжнародної економічної взаємозалежності), економічний розвиток задля підвищення добробуту населення.

Д. Гордієнко виділяє систему показників економічної безпеки держави, яка на його думку має включати в себе «макроекономічні показники, що відображають головні, принципові риси і тенденції розвитку національного господарства; приватні соціально-економічні показники; показники функціонального і галузевого рівня, що характеризують окремі структурні елементи економічної безпеки держави» [15, с. 138].

Чинний Закон України «Про національну безпеку України» (2018 року) не містить перелік загроз економічній безпеці держави [26]. Разом із тим у попередньому Законі України «Про основи національної безпеки України» (2003 року) містився досить розгалужений їх перелік. Оскільки ці ризики становлять особливості економічної загрози національній безпеці та об'єктивно існують, вважаємо за доцільне зупинитися на їх переліку. Так, загрозами національній безпеці в економічній сфері є такі: «ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тому числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішнього і внутрішнього боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки, та інші» [24].

Забезпечення національної безпеки в економічній сфері передбачає створення умов для сталого економічного зростання та збільшення конкурентоспроможності національної економіки; проведення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх позичок та інші заходи.

Г. Дарнопих цілком слушно зауважує, що «забезпечення економічної безпеки держави не може здійснюватися суто ринковими механізмами саморегуляції, бо вони ефективно працюють на макрорівні тільки при наявності раціональної структури економіки, яка сама собою не створюється. Тому економічна безпека держави повинна формуватися і підтримуватися всією системою механізмів

саморегулювання і регулювання, тобто, за допомогою державних органів і інститутів ринку» [17, с. 8].

Політична безпека є об'єктом захисту такого напрямку забезпечення національної безпеки, як політичний, за якого прямій небезпеці піддається політична консолідація народу України. Сюди відносимо політтехнології, світські ідеології, технології і фактичний матеріал всіх галузей науки, віровчення релігійних культів, маніпулятивні технології суспільною свідомістю, структурна функціональна незбалансованість політичної системи суспільства.

Створювані різноманітні ідеології покликані впливати на свідомість людей з метою зниження активного їх протистояння, або навіть не усвідомлення ними факту військової чи економічної агресії. Цілеспрямовано впливаючи на свідомість, можна, не тільки формувати позитивні уявлення про правові явища, а й здійснювати спотворення цих уявлень, їх деформацію в правосвідомості. В сучасному світі маніпуляції перетворилися в налагоджену, ефективно діючу технологію управління суспільством із заздалегідь поставленими цілями, етапами, методами роботи. Кінцевою метою застосування маніпуляцій делегітимізації існуючої влади, і існуючих правових норм. Є. Доценко пропонує визначати маніпуляцію як «вид психологічного впливу, вміле виконання якого веде до прихованого збудження іншої людини до намірів, які не співпадають із її актуально існуючими бажаннями» [20, с. 185]. Технологія маніпуляції завжди спрямована, перш за все, на почуття, емоції переживання. І тільки після впровадження ряду установок відбувається вплив на раціональні аспекти.

Технології маніпулювання свідомістю напрацьовувались упродовж всієї історії існування держав. Небезпеку становлять саме використовувані маніпуляторами методи, які непомітно руйнують базові цінності права. Здійснюється і деформація правової культури. Суспільство наполегливо підводять до думки, що в державі порушена

система орієнтирів «справедливо-несправедливо», «правильно-неправильно». І право не в змозі і не хоче виконувати свої функції щодо захисту і відновлення справедливості. У частини суспільства створюється враження, що якщо правові норми заважають справедливості, то їх можна і не дотримуватися.

Дестабілізуючий вплив деформованої правосвідомості може бути передумовою узурпації державної влади, загрозою національній безпеці, існуванню демократії.

Протидіючи зазначеним загрозам, держава намагається забезпечити неухильне дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захистити конституційний устрій, вдосконалити систему політичної влади задля зміцнення демократії, духовних та моральних підвалин суспільства; підвищити ефективність функціонування політичних інститутів влади; забезпечити міжконфесійну стабільність та запобігти конфліктним загостренням на релігійній основі; створити дійові механізми захисту конституційних прав людини і основних свобод; забезпечити політичну стабільність, громадянський спокій та взаєморозуміння суспільстві, запобігти проявам екстремізму; забезпечити прозорість в діяльності державних органів та зміцнити на цій основі довіру населення до владних інститутів; створити повноцінне, ефективно діюче місцеве самоврядування.

Інформаційна безпека є одним з основних напрямків діяльності в зв'язку з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. На сьогоднішній день в сучасному глобальному світі сформувалася тенденція на створення нового типу суспільно-політичних відносин і зокрема нового типу устрою держави, де інформаційно-комп'ютерні технології займають важливе місце. Інформація стала потужним засобом маніпулювання суспільною і індивідуальною свідомістю, а також реальною зброєю, яка використовується в конфліктах нового типу, конфронтаціях і протистояннях. Інформація перетворилася в

найважливіший державний ресурс, який необхідно контролювати задля підтримання національної безпеки держави. Зазначимо, що інформаційна складова є невід'ємним елементом кожного напрямку забезпечення національної безпеки.

Створення можливостей доступу кожного до джерел інформації, формування вміння користуватися нею і одночасно захист людей від «спотворених» інформаційних потоків створюють своєрідне предметно-дослідне поле, одним з найбільш актуальних аспектів якого є проблема формування та реалізації політики інформаційної безпеки на державному, громадському та громадянському рівнях.

Саме інформація є одним з основних інструментів вибудовування архітектури сучасної глобальної цивілізації. Розвинені держави глибоко усвідомлюють, що саме контроль над інформаційними ресурсами та ефективне використання новітніх інформаційних технологій здатні підтримувати їх лідерство.

Виділяють загроза інформації хронологічного характеру (яка дозволяє бачити хід світових процесів і співвідносити їх) та загрози інформації світопізнавального характеру (вона формує в свідомості методологічні стереотипи).

На певних етапах становлення глобального інформаційного простору досить ефективними були соціальні норми, звичаї, які передбачали певну поведінку, норми саморегулювання, судова практика. В даний час цього вже недостатньо. Інтенсивний технологічний розвиток змінює дійсну реальність значно швидше, ніж законодавець може відреагувати на ці зміни запропонованими нормами права. Причому необхідно постаратися, щоб запропоновані норми не виявилися вже застарілими, а відповідно, втратили актуальність. Цю особливість правового регулювання в інформаційному просторі не можна не враховувати в законотворчій діяльності.

Для протидії інформаційним загрозам необхідно формувати і вдосконалювати засади етнонаціональної стабільності, відпрацьовувати ефективні механізми узгодження інтересів етнічних спільнот; підвищити державну підтримку розвитку пріоритетних напрямів науки і техніки, створити умови для підвищення статусу наукової та технічної інтелігенції. Усі ці заходи мають на меті забезпечення інформаційного суверенітету України;

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки

Категорія «конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки» ще не має належного трактування у фаховій літературі. Слід розмежовувати поняття «механізм забезпечення національної безпеки» та «система забезпечення національної безпеки». Згідно з Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України, яка схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року система забезпечення національної безпеки визначається як «організована державою сукупність суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України» [37].

Суб'єкти забезпечення національної безпеки – це учасники вказаних правовідносин, наділені суб'єктивними правами та юридичними обов'язками щодо забезпечення національної безпеки. У загальному значенні під суб'єктами забезпечення національної безпеки можна усіх – від вищих органів державної влади до окремого взятого громадянина, оскільки метою кожного з них є забезпечення національної безпеки. За критерієм можливості застосовувати збройну силу виділяють суб'єктів загальної і спеціальної компетенції. Серед суб'єктів загальної компетенції додатково виділяють державні та недержавні.

Нині чинний Закон України «Про національну безпеку України» [26] взагалі не містить визначення даного поняття. Під системою забезпечення національної безпеки слід розуміти сукупність відповідних

державних і недержавних структур, побудовану на принципах ієрархії, субординації та координації, узгодженості та взаємодії, що діє на основі відповідної нормативної бази і чітко регламентованого процесу прийняття і реалізації рішень при управлінні національною безпекою. У науковій літературі зустрічаються дещо подібні поняття «система національної безпеки», «система управління національною безпекою», проте вони визначають лише статичну сукупність взаємопов'язаних елементів, які створені та організовані для забезпечення виконання певних завдань і цілей.

Динамічна складова системи забезпечення національної безпеки включає принципи її функціонування та розвитку, методи забезпечення поставлених завдань, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування усієї системи, тобто мова йде в же про механізм. Використовуючи термін «механізм», як правило, розуміють спосіб функціонування, систему засобів впливу. Категорія «механізм» дозволяє не просто вичленувати елементи, складові частини системи, а й розкрити зміст складових елементів системи, їх якісні особливості і взаємозв'язок, що призводять систему в дію і дозволяють їй досягти певних цілей. Механізм дозволяє охарактеризувати систему в дії. Навіть якщо система має у своєму розпорядженні однаковий арсенал засобів і ресурсів, механізм їх функціонування може бути різним, відповідно різними будуть наслідки дії цієї системи і рівень їх ефективності.

Складність самої категорії «національна безпека» зумовлює специфіку конституційно-правового механізму забезпечення національної безпеки, що вирізняє його серед інших правових механізмів особливістю та складністю його природи. Призначення конституційно-правового механізму забезпечення національної безпеки проявляється через характеристику таких його елементів:

1) нормативний елемент – включає в себе положення Конституції, законів та підзаконних нормативно-правових актів, які

регулюють правові відносини у сфері забезпечення національної безпеки;

2) інституційний елемент – сукупність суб'єктів забезпечення національної безпеки (державних та недержавних органів, спеціальних установ та організацій), на які покладено обов'язок вирішувати питання забезпечення національної безпеки різних сфер життєдіяльності суспільства.

Механізм забезпечення національної безпеки являє собою систему засобів, за допомогою яких здійснюється результативний вплив на суспільні відносини і соціальні процеси з метою захисту від загроз життєво важливих інтересів суспільства і держави.

Механізм забезпечення національної безпеки – динамічна система, в рамках якої можна виділити такі стадії:

- формулювання інтересів, захист яких забезпечуватиметься: в рамках такої діяльності необхідно звернути особливу увагу на визначення пріоритетів у житті суспільства і держави, а також на ясність і чіткість формулювань, що не допускають множинності тлумачення;

- виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам суспільства і держави: передбачається визначення спрямованості і об'єктів таких загроз, їх інтенсивність і вплив на життя суспільства, стабільність державної влади;

- вироблення системи заходів з протидії загрозам: на цій стадії відбувається розробка науково обґрунтованої програми дій держави в нинішній ситуації з урахуванням її політико-економічних можливостей, виокремлення найбільш вразливих ланок соціального організму, які потребують негайного впливу, пріоритетних напрямків діяльності. Ця стадія передбачає також створення спеціальних органів і організацій щодо забезпечення конкретних видів безпеки, наділення додатковими функціями існуючих інститутів, визначення їх повноважень і кола

вирішуваних завдань; правове, організаційно-фінансове забезпечення діяльності інститутів безпеки; вироблення механізмів контролю;

– нейтралізація загроз: передбачається здійснення конкретних дій на основі проведеного аналізу і виробленої програми, досягнення поставлених завдань. Дана стадія повинна супроводжуватися системним аналізом тієї сфери, на яку здійснюється вплив, що визначає його ефективність, а також коригуванням елементів механізму забезпечення безпеки в разі низької ефективності вжитих заходів;

– здійснення заходів з відновлення нормального функціонування об'єктів безпеки.

Ефективність механізму забезпечення національної безпеки багато в чому залежить від того, наскільки він здатний сприяти збереженню єдності нації, стабільності суспільних відносин, відтворення національно-культурних цінностей, подолання політичних, військових, економічних, соціальних криз, чи може створити передумови стабільного розвитку. Це не тільки головний критерій ефективності механізму забезпечення державних інтересів і національної безпеки, а й його безпосереднє завдання.

Вибір концептуальних підходів щодо забезпечення національної безпеки повинен враховувати культурний та історичний розвиток держави та інституцій громадянського суспільства. Для України характерним є те, що майже всі соціальні структури й інститути містять у собі успадковані риси радянської та елементи нової ліберально-ринкової системи, в результаті чого через не досить вдале поєднання стандартів радянської, західної та власне української управлінської культури формуються своєрідні підходи до забезпечення національної безпеки.

Аналіз теоретичних дискусій та практик зарубіжних країн свідчить про те, що нині основна увага зосереджується на геополітичному вимірі національної безпеки, суть якого А. Собакарь та

О. Нестерцова-Собакарь вбачають у «створенні умов для фізичного виживання держави, захисту її суверенітету і територіальної цілісності, спроможності відповідно реагувати на будь-які загрози зовнішнього характеру, передусім воєнного» [46, с.69].

Крім цього, в сучасних умовах забезпечення міжнародної та національної безпеки спостерігається зміщення центру ваги з держав на корпорації, які багатосторонністю, якістю та глибиною власних зв'язків формують відповідну безпеку. Здатність держав здійснювати ефективне управління поступається місцем новітнім інформаційним технологіям, які трансформують соціальну комунікацію, змінюючи суспільства. Зникають бар'єри, які ще вчора здатні були убезпечити від поширення ненадійної та недостовірної інформації, здатної спричинити руйнівні психологічні впливи [4].

Державна політика забезпечення національної безпеки має бути спрямована на розбудову стійкої з політичного та економічного погляду держави, населення якої буде впевненим у належному захисті матеріальних і духовних цінностей.

Основоположними нормативно-правовими актами, які стосуються питань забезпечення національної безпеки України, є Конституція України [30], Закон України «Про національну безпеку України» [26], Стратегія національної безпеки України [52], Воєнна доктрина України [50], Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України [49], Стратегічний оборонний бюлетень України [51] та інші нормативно-правові акти.

Новий закон «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року навряд чи можна назвати базовим, що закріплює фундаментальні положення, визначає базові цінності та окреслює національні інтереси у сфері національної безпеки. І хоча він мав на меті визначити механізми управління у сфері національної безпеки та оборони, унормувати структуру і склад сектору безпеки і оборони,

запровадити планування задля забезпечення ефективного контролю над інституціями сектору безпеки і оборони, поза увагою законодавця залишилися інші складові національної безпеки – економічна, соціальна, кібернетична, екологічна тощо.

Цілком обгрунтовано і справедливо А. Собакарь та О. Нестерцова-Собакарь до сучасних чинників розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України в умовах сьогодення вважають:

- «у політичній сфері: створення дієвих механізмів захисту прав громадян України в країні та у світі; запобігання й усунення спроб втручання у внутрішні справи України; входження в існуючі та створювані системи універсальної і регіональної безпеки; підтримка громадянської злагоди та соціальної стабільності; побудова надійної системи захисту конституційних засад;

- в економічній сфері: контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів та захист вітчизняного виробника; боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливові національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів;

- у соціальній сфері: виявлення и усунення причин, що призводять до різкого розшарування суспільства під час переходу до ринкової економіки; створення ефективної системи соціального захисту людини, охорони та відновлення її фізичного і духовного здоров'я; стимулювання розвитку та забезпечення всебічного захисту освітнього й культурного потенціалу країни;

- в екологічній сфері: впровадження та контроль за дотриманням науково обгрунтованих нормативів природокористування;

контроль за станом навколишнього природного середовища, виявлення та усунення загроз для здоров'я населення;

– у науково-технологічній сфері: вжиття комплексних заходів щодо захисту та розвитку науково-технологічного потенціалу; виявлення й усунення причин науково-технологічного відставання України; створення ефективних механізмів боротьби з впливом інтелектуального та наукового потенціалу за межі України;

– в інформаційній сфері: вжиття комплексних заходів щодо захисту свого інформаційного простору та входження України в світовий інформаційний простір; усунення негативних чинників порушення інформаційного простору, інформаційної експансії з боку інших держав; розробка і впровадження необхідних засобів та режимів отримання, зберігання, поширення й використання суспільне значущої інформації, створення розвиненої інфраструктури в інформаційній сфері» [46, с. 70].

З огляду на зазначене, О. Власюк слушно зауважує, що «втіленню зовнішньополітичного курсу України в деякій мірі перешкоджають не лише внутрішньополітичні розбіжності та відсутність консолідованої позиції еліти і суспільства, а й ситуації, які відбуваються на регіональному та національному рівнях, що негативно позначаються на внутрішніх та зовнішніх процесах України» [9, с. 105].

Іншою складовою механізму забезпечення національної безпеки є інституційна.

Закон України «Про національну безпеку України» оперує таким поняттям, як демократичний цивільний контроль, під яким розуміється «комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод

людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України» [26].

Систему суб'єктів забезпечення національної безпеки складають сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. До складу сектору безпеки і оборони законом віднесено: «Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику. Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони» [26].

Так, ст. 15 Закону визначає повноваження Міністерства оборони України, до яких належать «організація в силах оборони заходів оборонного планування, визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони, здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони» [26].

Збройні Сили України забезпечують «стримування та відсіч збройної агресії проти України, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України, у

випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом» [26].

Ст. 17 визначає статус Державної спеціальної служба транспорту, яка є «спеціалізованим військовим формуванням, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період, зокрема виконання завдань з технічного прикриття, відбудови, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України» [26].

На Міністерство внутрішніх справ України покладено обов'язок «захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні» [26].

До повноважень Національної гвардії України належать «виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами - із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій» (ст. 1) [22].

Державна прикордонна служба України покликана «забезпечувати недоторканність державного кордону та охорону суверенних прав України в її прилеглий зоні та виключній (морській) економічній зоні» [21].

Ст. 19 визначено, що Служба безпеки України «забезпечує державну безпеку, здійснюючи з неухильним дотриманням прав і свобод людини і громадянина: 1) протидію розвідувально-підбивній діяльності проти України; 2) боротьбу з тероризмом; 3) контррозвідувальний

захист державного суверенітету, конституційного ладу і територіальної цілісності, оборонного і науково-технічного потенціалу, кібербезпеки, економічної та інформаційної безпеки держави, об'єктів критичної інфраструктури; 4) охорону державної таємниці» [26].

У підсумку зазначимо, що створення ефективної системи забезпечення національної безпеки можливо лише на основі наукового аналізу і осмислення місця, ролі, функцій і повноважень органів державної влади, що складають структуру відповідної системи і забезпечують її функціонування.

2.2. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін

Для України виклики і загрози вийшли на інший, якісно новий рівень, що спонукає шукати нові підходи до забезпечення національної безпеки. Відбувається перегляд пріоритетів у сфері національної безпеки, що знаходить своє вираження у виділенні її нових аспектів, переосмисленні її динаміки. В українському суспільстві, що знаходиться в стані транзитивності, за останнє десятиліття сформувалися нові вимоги і очікування щодо рівня національної безпеки, які передбачають необхідність його підвищення. Необхідність посилення національної безпеки детермінована не тільки специфікою політичного і економічного розвитку суспільства, але і вступом суспільства в інформаційну стадію.

Необхідність забезпечення готовності держави і суспільства реагувати на широке коло загроз різного походження детермінує потребу в розбудові національної стійкості. Стійкість повинна забезпечуватися раціональним і гнучким управлінням національною безпекою, тобто сукупністю скоординованих дій державних і

громадських структур щодо подолання внутрішніх і зовнішніх загроз на основі Конституції, законів та інших правових актів.

Потенціал стійкості українського народу підтверджується досвідом його протидії гібридній агресії. Для посилення і розвитку системи забезпечення національної безпеки України мають бути сформовані системні механізми забезпечення національної стійкості. Відділом стратегічного планування Національного інституту стратегічних досліджень проведено дослідження результати якого відображені в аналітичних записках «Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні» [41] та «Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень)» [42]. Розглянемо основні положення, які знайшли відображення у цих документах.

Кожна країна індивідуально визначає власну концепцію забезпечення національної стійкості з урахуванням таких факторів, як національні інтереси, особливості безпекового середовища, належність до певних міжнародних організацій, союзів тощо. Сформована на основі цих аспектів модель концепції і визначає відповідні системи організаційного і правового забезпечення. На оцінку системи забезпечення національної стійкості впливають її характерні ознаки, до яких О. Резнікова відносить такі: «комплексний підхід до протидії широкому спектру загроз; ефективну взаємодію державних органів (як сектору безпеки і оборони, так і інших), громад, бізнесу і населення у запобіганні й реагуванні на загрози та подоланні їх наслідків, а також координацію такої діяльності; високий рівень обізнаності громадян і посадових осіб щодо характеру й актуальності загроз/небезпек, а також порядку дій у разі їх настання; високу готовність держави і суспільства до реагування на будь-які загрози і здатність чинити опір; безперервність основних процесів у державі (урядування, надання критично важливих для суспільства послуг, бізнес-процесів тощо);

надійні і постійно діючі двосторонні канали комунікацій держави з населенням» [41].

Дослідниця наголошує, що сукупність цих ознак має сприяти створенню нових або посиленню наявних необхідних спроможностей, сприяти формуванню у суспільства і держави здатності протистояти загрозам, ризикам і небезпекам, вмінню адаптуватися до змін обстановки і підтримувати стале функціонування, а також вміти швидко поновлювати стан бажаної рівноваги [41].

На формування системи забезпечення національної стійкості впливають такі елементи:

- національна система оцінювання загроз: має на меті прогнозувати і моделювати кризові ситуації, а також визначати вразливості;

- стратегічне планування і аналіз: саме через цей інструментарій державою визначаються цілі, завдання, найважливіші напрямки та орієнтири розвитку і забезпечення безпеки. Зокрема, це пріоритетні напрямки зосередження зусиль суспільства і влади з парирования викликів і загроз, орієнтири, які перспективні технології найбільш затребувані для забезпечення конкурентоспроможності, технологічного та військового лідерства, які ринки будуть мати пріоритетне значення, а також які недержавні та громадські структури доцільно підтримувати і на яких умовах.

Сутність стратегічного планування у сфері забезпечення безпеки полягає в тому, що планування і управління розглядаються в нерозривному взаємозв'язку і взаємовпливі, а вироблення стратегічних задумів (стратегій) базується на стратегічному прогнозуванні й оцінці майбутніх можливих стійких макростанів керованої системи. Для вибору найбільш оптимального варіанта використовується єдиний критерій – забезпечення максимуму безпеки в процесі досягнення керованої системою цільового стану. Як видно, за даного підходу

важливе місце відводиться методам управління, моделювання і прогнозування. Це необхідно для оцінки небезпеки і ризиків реалізації кожного варіанту стратегії шляхом моделювання процесу досягнення керованою системою цільового стану з урахуванням можливості в кожній точці «цільової траєкторії» змінити стратегію подальшого руху до мети, що представляє практичну значимість для вітчизняних розробок в області стратегічного планування.

– кризовий менеджмент та кризові комунікації стають ключовим методом для вирішення проблем організації ефективного моніторингу кризових загроз, системної організаційної відповіді на кризу, ліквідації наслідків кризи і мінімізації збитку, яку вона може завдати. Метою кризового менеджменту є забезпечення високої керованості і координованості процесів, обмін інформацією, планування, поширення необхідних умінь, знань та навичок;

– утворення регіональних/місцевих центрів безпеки, що «дозволяє реалізувати важливий принцип стійкості, відповідно до якого рішення щодо реагування на загрози мають прийматися на найнижчому можливому рівні з координацією на найвищому необхідному рівні. Поширеним у світі є досвід утворення на регіональному і місцевому рівнях постійно діючих робочих груп/мереж із представників органів державної та місцевої влади, бізнесу, наукових установ, громадянського суспільства» [41].

За широкого підходу до забезпечення національної стійкості принципи стійкості імплементуються в усі сфери національної безпеки.

За основу у звуженому підході береться вдосконалення інструментів кризового менеджменту з метою захисту населення і стратегічних об'єктів держави від різних загроз і небезпек природного, техногенного, біологічного, терористичного або воєнного характеру. Кризовий менеджмент передбачає також безперервність виконання пріоритетних функцій держави, таких як урядування, транспортне

сполучення і зв'язок, постачання енергії, води і продуктів харчування, надання первинної медичної допомоги, здатність контролювати масове переміщення людей або впоратись із значними людськими втратами тощо. При цьому важливу роль відіграють такі елементи механізму забезпечення стійкості, як система захисту населення від надзвичайних ситуацій та система захисту об'єктів критичної інфраструктури.

У вересні 2015 року в ході зустрічі на вищому рівні зі сталого розвитку, що відбулася в штаб-квартирі ООН в Нью-Йорку, 193 держави - члени Організації Об'єднаних Націй офіційно прийняли нову програму в галузі сталого розвитку, має назву «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року». Даний порядок денний включає 17 цілей і 169 завдань та спрямований передусім на посилення кризового менеджменту, у т.ч. шляхом запровадження концепції «тотальної оборони» – політичної, економічної, громадянської, психологічної, збройної боротьби. Тобто передбачається залучення усіх цивільних, військових, державних та недержавних установ, належну координацію дій у ході появи, існування та наслідків кризової події, у мирний і воєнний час.

Традиційна нейтральність і інерція України інвестувати у власну безпеку, усуваючи внутрішні слабкості в державі, відсутність усвідомлення небезпек в суспільстві, а також віра в «надійного» сусіда – все це тримало українську націю в стані мирного спокою і небачення не тільки зовнішніх загроз, але і глибоко вкоріненим внутрішнім системним проблемам: слабка соціальна згуртованість в Україні, відсутність національно-державного наративу, корупція, відсутність довіри і співпраці між державою, громадянським суспільством і самими громадянами. Україна має побудувати систему національної стійкості, відштовхуючись від виявлених слабостей, а концепція забезпечення національної стійкості «має базуватися на широкому підході й не обмежуватися лише формуванням ефективної системи кризового

менеджменту на основі систем захисту населення від надзвичайних ситуацій та безпеки об'єктів критичної інфраструктури» [40, с. 23].

Розбудова національної стійкості має враховувати, що соціальні зв'язки та цивільно-державні відносини можуть бути мобілізовані в умовах кризи, якщо вони працювали і були повноцінно активними в мирний час. Для того, щоб створити цілісну і всеосяжну систему національної безпеки і оборони, необхідно створити так зване «включене суспільство» між державними інститутами і громадянами як інструмент зміцнення довіри. Майбутня Концепція національної стійкості має на меті поєднати зусилля усіх органів влади, діяльність яких пов'язана з сектором безпеки і оборони. Як вважають фахівці, проект Концепції також має визначити:

- «основні напрями розбудови стійкості: удосконалення кризового менеджменту, стійкість громад, економічна стійкість, суспільна стійкість;
- національного координатора, структуру його допоміжних органів;
- загальну схему розподілу відповідальності та повноваження державних органів за визначеними напрямками забезпечення національної стійкості;
- особливості формування національної системи оцінювання загроз і ведення національного реєстру/профілю загроз;
- формування національної мережі уповноважених державних органів і наукових установ з питань стратегічного аналізу;
- постійно діючі механізми взаємодії органів державної та місцевої влади, неурядових організацій, приватного бізнесу та міжнародних партнерів з питань забезпечення національної стійкості (на національному і місцевому рівнях);

- формування і функціонування постійно діючих двосторонніх каналів комунікацій держави з населенням, а також поширення необхідних знань;
- обов'язковість проведення періодичних міжвідомчих навчань і тренувань за участю населення та інших заходів з метою підвищення рівня обізнаності та готовності до реагування на широкий спектр загроз;
- особливості створення необхідних резервів і розвитку спроможностей у різних сферах;
- особливості правового забезпечення відповідних процесів, у т.ч. щодо: законодавчого врегулювання питань стратегічного планування в державі з урахуванням принципів сталого розвитку, безпеки і стійкості; створення єдиної нормативно-правової бази у сфері планування та реагування на кризові ситуації та загрози для скоординованих дій державних органів; запровадження єдиних стандартів та рекомендацій (інструкцій) з окремих питань забезпечення національної стійкості» [41].

Глобальна стратегія Європейського Союзу визначає зміцнення національної стійкості як один з ключових пріоритетів. Підхід українського уряду схожий в деякій мірі з союзниками НАТО і державами ЄС. Усі в рівній мірі приділяють найбільшу увагу забезпеченню прямого захисту інфраструктури і цивільних осіб, але витрачають менше зусиль на активне включення активного громадянського сектора в моніторинг і підтримку державних інститутів в секторі безпеки. Така стратегія, на жаль, не підвищує рівень підтримки і довіри між державним і цивільним секторами.

Зміцнення стійкості вимагає розвитку почуття власності, розвитку компетенції і комплексності. Тільки громадський підхід до питань безпеки і формування почуття відповідальності за безпеку від

низу до верху, на рівні громад, може забезпечити швидке реагування на кризу. Якщо суспільство здатне самостійно організуватися, мобілізуватися і забезпечувати міцну основу для державного сектора в умовах кризи, то можна говорити про дієвість механізму кризового реагування та стійкості. Почуття відповідальності за забезпечення безпеки поширюється на різних рівнях. Державні інститути стають одним з багатьох діючих акторів, відповідальних за реагування в період кризи. Довіра між державними і громадськими суб'єктами має першорядне значення, але це – саме те, чого Україна не змогла розвинути за роки її незалежності.

ВИСНОВКИ

Під національною безпекою слід розуміти основні напрями діяльності держави, що забезпечують захищеність життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави, а також національних цінностей і способу життя від широкого спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, різних за своєю природою, в яких знаходить своє відображення її сутності і соціальному призначенні.

Зростаюче значення загроз невійськового характеру (наприклад, транспортних аварій, енергетичних катастроф, вдосконалення зброї масового знищення, міграції, руйнації озонового шару Землі, кібератак, глобального потепління) пред'являють серйозні вимоги до здатності країн своєчасно на них реагувати і виявляють недоліки їх безпекового потенціалу і готовності протидіяти загрозам безпеки.

Розглядаючи безпеку як наукову категорію, слід підкреслити, що сформулювати її і, головне, втілити в життя шляхом приведення усіляких загроз людині, суспільству і державі до спільного знаменника навряд чи вдасться зважаючи на велику різноманітність і специфіку цих загроз. Якщо потенційні загрози військового характеру, а також не військові, проте спрямовані на підірив обороноздатності, суверенітету, соціальної стабільності, вимагають координації зусиль одних державних інститутів, то загрози правового, політичного або соціального походження – інших, оскільки лежать у сфері внутрішньої політики та вимагають зусиль іншого плану. Таким чином, створення ефективної системи забезпечення національної безпеки можливе лише на основі наукового аналізу і осмислення місця, ролі, функцій і повноважень органів державної влади, що складають структуру відповідної системи і забезпечують її функціонування.

Сьогодні до актуальних загроз національній безпеці України слід віднести також й агресивні дії Російської Федерації, які мають на меті виснаження української економіки і підірив суспільно-політичної

стабільності задля занепаду Української держави і захоплення її території.

Конституційно-правовий механізм забезпечення національної безпеки – це передбачена Конституцією та поточним законодавством система державних інститутів, які на основі офіційних нормативних установок здійснюють діяльність з підтримання правових та інституційних механізмів, ресурсних можливостей держави і суспільства на рівні, що відповідає національним інтересам.

Механізм забезпечення національної безпеки, в контексті теоретико-правової інтерпретації, виступає в якості комплексу юридичних засобів, послідовно організованих і діючих поетапно по певній нормативно заданою схемою. Це передбачає необхідність комплексного аналізу явища в двох проекціях – функціонально-інституційної (комплекс засобів-інститутів) і процесуальної (поетапне дію засобів-інститутів).

Механізм забезпечення національної безпеки являє собою систему засобів, за допомогою яких здійснюється результативний вплив на суспільні відносини і соціальні процеси з метою захисту від загроз життєво важливих інтересів суспільства і держави. В якості таких засобів, крім власне організацій, що здійснюють функцію забезпечення безпеки, виступають нормативно-правова база, що лежить в основі формування і функціонування відповідних організацій та їх взаємодії з досягнення мети забезпечення безпеки; методи, способи, прийоми, використовувані суб'єктами забезпечення безпеки для вирішення поставлених перед ними завдань.

Функціями державно-правового механізму забезпечення національної безпеки є напрями державно-правового впливу, які передбачають вирішення певних завдань в основних сферах життєдіяльності, і які в комплексі відображають сутність і зміст правової діяльності держави щодо забезпечення національної безпеки.

Функції державно-правового механізму забезпечення національної безпеки безпосередньо залежать від характеру, масштабів і ступеня реальних і потенційних загроз у політичній, економічній, соціальній сферах, у сфері науки і освіти, в духовній, інформаційній, військовій, оборонно-промислової, екологічної сферах, а також в сфері громадської безпеки.

Функції держави щодо забезпечення безпеки об'єктів захисту мають бути спрямовані на:

Військово-силовий напрямок – захист державного суверенітету і територіальної цілісності; забезпечення стійкості конституційного устрою, у тому числі з використанням військових засобів.

Екологічний напрямок – забезпечення стану захищеності природного середовища і життєво важливих інтересів людини від можливого негативного впливу господарської та іншої діяльності, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, їх наслідків.

Економічний напрямок – забезпечення нормального функціонування і розвитку національної економіки, що характеризується стійкістю, «імунітетом» до впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, що порушують нормальне функціонування суспільного відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість в суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави.

Політичний напрямок – забезпечення політичної стабільності, розмежування повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування щодо забезпечення політичної безпеки; гарантії єдності законності і системи управління в інтересах безпеки політичної системи, забезпечення виборчої системи та народного представництва; підтримка міждержавних договірних відносин на основі принципів міжнародного права.

Інформаційний напрямок – забезпечення такого стану інформаційного простору, при якому виключені можливості порушення прав особистості, суспільства і прав держави в інформаційній сфері, а також деструктивного і протиправного впливу на елементи національної інформаційної інфраструктури.

Під час Революції Гідності 2013–2014 рр. спостерігалася ситуація, коли більшість суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони ухилилась від виконання своїх обов'язків або залишили Україну, побоюючись відповідальності за скоєні діяння. Натомість мав місце безпеково-самоорганізаційний парадокс, коли громадяни України виявилися фактичним рятівником держави. Громадянське суспільство проявило себе як сила, що протистояла загрозам національній безпеці. Активність громадянського суспільства впродовж 2014–2019 рр. говорить про здатність України не лише відстояти незалежність (поточні цілі), а й створити у найближчому майбутньому ефективну державу (перспективні цілі). До таких дій належать: 1) швидке виникнення ряду добровольчих батальйонів та їх діяльність на Сході України; 2) формування сил місцевої самооборони; 3) сильний волонтерський рух; 4) наявність каналів обміну полоненими; 5) інформаційний опір пропагандистським впливам супротивника; 6) центри реабілітації учасників АТО; 7) активність української діаспори тощо.

Державна політика щодо забезпечення національної безпеки має бути спрямована на: регулярне вдосконалення соціально-економічних умов забезпеченості безпечного життя громадян України; формування оптимальної системи прогнозування і ефективних заходів запобігання настання надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; державне забезпечення охорони життя і здоров'я та державна підтримка населення, яке опинилося в зоні катастрофи або є евакуйованим з її місця.

Виклики сьогодення збільшують кількість загроз національній безпеці України, що вимагає реалізації таких заходів:

- впроваджувати інноваційні методи прогнозування, попередження і ліквідації ризиків природно і техногенного походження;
- забезпечувати захист і порятунок людей, які опинилися у зоні надзвичайних ситуацій;
- модернізувати наявні засоби і технології усунення наслідків настання та розвитку надзвичайних ситуацій.

Ефективність механізму забезпечення державних інтересів значною мірою пов'язана з тим, наскільки він здатний сприяти збереженню єдності нації, стабільності суспільних відносин, відтворенню національно-культурних цінностей, подоланню політичних, військових, економічних, соціальних криз, чи може створити передумови стабільного розвитку. Це не тільки головний критерій ефективності механізму забезпечення державних інтересів, а й його постійне завдання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Jervis R. American Foreign Policy in a New Era. - N.Y.; L.: Routledge, 2005. 184 p. URL: https://books.google.com.ua/books/about/American_Foreign_Policy_in_a_New_Era.html?id=Z_BRBkoHkRAC&redir_esc=y
2. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remakink of World Order. N. Y. : Simon & Shuster, 1996. 368 p.
3. The National Security Strategy of the United States of America. Washington, 2006. 54 p.
4. Актуальні питання національної безпеки України. URL: <http://mediarnbo.org/2017/02/22/aktualni-pitannya-natsionalnoyi-bezpeki-ukrayini/>
5. Алешенков М. С., Родионов Б. Н. Секьюритология : [монографія]. М. : МГУЛ, 2008. 104 с.
6. Антонов В. О. Український народ як визначальний суб'єкт системи забезпечення національної безпеки української держави. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 67. С. 86-96.
7. Баланда А. Л. Соціальна складова національної безпеки України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 166-172.
8. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. К.: НППМБ, 2001. 300 с.
9. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. Київ: НІСД, 2016. 528 с.
10. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, политика. Стратегия. М. : НПО «МОДУЛЬ», 2000. - 240 с.
11. Гаврильців М. Т. Конституційно-правові основи забезпечення національної екологічної безпеки в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(1). С. 100-103.

12. Глобальна та національна безпека / авт. кол. В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ при Президентіві України, 2016. 784 с.
13. Головкін О. В., Сказко І. Р. Суб'єкти забезпечення національної безпеки в Україні та Польщі: порівняльно-правовий аспект. *Держава і право. Серія : Юридичні науки*. 2018. Вип. 79. С. 111-123.
14. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. К.: ДП «НВЦ «Євроатлантикінформ»», 2007. 592 с.
15. Гордиенко Д.В. Проблемы интегральной оценки экономической безопасности государства. *Труды международной научно-практической конференции «Математика, информатика, естествознание в экономике и в обществе»*. М.: МФЮА, 2006.С. 136-142.
16. Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / под ред. Г. П. Ситника. Киев: НАГУ при Президенте Украины, 2012. 496 с.
17. Дарнопих Г.Ю. Економічна безпека держави в умовах трансформаційної економіки. Автореферат дис на здобуття наук. ступ. к.е.н., Спец 08.01.01 – економічна теорія. Харків. 1999. – 21 с.
18. Денисов К. В. Децентралізація влади в Україні: адміністративні та бюджетні аспекти, національна безпека. *Бізнес Інформ*. 2015. № 12. С. 60-64.
19. Дзьобань О. П.. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій: Методологія дослідження та забезпечення. Харків: Константа, 2006. 440 с.
20. Доценко Е. Манипуляция: феномен, механизм, защита. *Контроль сознания и методы подавления личности: Хрестоматия*. / Сост. К.В. Сельченко. Минск: Харвест, 2004. 624 с.

21. Закон України «Про Державну прикордонну службу України» № 661-IV від 03.04.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15>

22. Закон України «Про Національну гвардію України» № 876-VII від 13.03.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18>

23. Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 02.07.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

24. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 № 964-IV (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

25. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

26. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

27. Кікінчук В. Ю. Форми взаємодії Національної поліції з іншими суб'єктами забезпечення публічної безпеки та порядку в державі. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 81-86.

28. Кобко Є. В. Система забезпечення національної безпеки України: елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 112-116.

29. Ковалів М. В., Іваха В. О. Державно-правовий механізм забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2015. Вип. 4. С. 162-169.

30. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>

31. Ліпкан В. А. Національна безпека України. URL: <http://libfree.com>
32. Ліпкан В. А. Теорія національної безпеки : [підручник] / В. А. Ліпкан. Київ: КНТ, 2009. 631 с.
33. Мироненко Т. Є. Проблеми розвитку стратегії національної безпеки України. *Приватне та публічне право*. 2017. № 2. С. 26-31.
34. Михальченко М. Інтереси національні. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 295–296.
35. Неліп М.І., Мережко О.О. Силовий захист прав людини: питання легітимності в сучасному міжнародному праві. Київ: „Наукова думка”, 1998 р. 192 с.
36. Половніков В. В. Охорона та захист державного кордону як складова забезпечення національної безпеки України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С. 89-100.
37. Постанова Верховної Ради України Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України № 3/97-ВР від 16.01.1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3/97-%D0%B2%D1%80>
38. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF>
39. Пучков О. О. Реформа нормативного забезпечення правопорядку у сфері національної безпеки: актуальні питання. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 3. С. 7-11.

40. Резнікова О. О. Механізми забезпечення стійкості держави у сфері національної безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 3-4. С. 15-25.

41. Резнікова О. Щодо концепції забезпечення національної стійкості в Україні: Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-konceptsii-zabezpechennya-nacionalnoi-stiykosti-v-ukraini>

42. Резнікова О. Щодо координації діяльності з розбудови національної стійкості (стратегічний рівень). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/schodo-koordinacii-diyalnosti-z-rozbudovi-nacionalnoi-stiykosti>

43. Рубан А. В. Розвиток державної політики щодо забезпечення Національної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління*. 2019. Вип. 1. С. 60-64.

44. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

45. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки: концептуальні та організаційно-правові засади. Київ: Національна академія державного управління при Президентові України, 2012. 543 с.

46. Собакарь А. О., Нестерцова-Собакарь О. В. Сучасні детермінанти розвитку державної політики забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 67-71.

47. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія / [В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник]. Київ: Видавництво Кий, 2007. 370 с

48. Требін М. П. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3(50). С. 113–127.

49. Указ Президента України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: від 14 березня 2016 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>.

50. Указ Президента України «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: від 24 вересня 2015 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

51. Указ Президента України «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: від 06 червня 2016 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>.

52. Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України»: від 6 травня 2015 року № 287/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>

53. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Санкт-Петербург, 2005. 592 с.

54. Хомей О. Д. Актуальні проблеми розвитку громадянського суспільства та його вплив на реформи задля забезпечення національної безпеки в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Питання політології*. 2019. вип. 35. С. 13-20.

55. Чернишова Т. О. Нація. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.]; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. С. 467–468.

56. Чумаченко С. В. Поняття та види суб'єктів забезпечення національної безпеки України. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 17-21.

57. Шмаков О. М., Чухлатий А. В. Проблеми забезпечення державної безпеки силами і засобами Національної гвардії України. *Честь і закон*. 2018. № 1. С. 4-8.